

KİTAP TANITIMI

Bilal TOPRAK*

Sharon R. Steadman, **Archaeology of Religion: Cultures and Their Beliefs in Worlwide Context** (New York: Routledge, 2016, 348 s.)

Geçmiş hakkında bilgi elde etmek adına önemli bir bilim olan arkeoloji, yazılı materyale sahip olmadığımız uzak geçmiş söz konusu olduğunda, tek bilgi kaynağı olarak karşımıza çıkmaktadır. Tarihsel süreç içerisinde, müspet bilimlerde yaşanan gelişmelerle beraber arkeoloji bilimi birçok alt disipline ayrılmıştır. Bunlar içerisinde son dönemlerde Batı'da yer edinmeye başlamasına karşın henüz ülkemizde pek gündeme gelmeyen din arkeolojisi; antik dönem insanının inanç dünyasını anlamak açısından son derece önemli bir alandır.

Bu bağlamda çalışmamıza konu olan ve Sharon R. Steadman¹ tarafından kaleme alınan *Archaeology of Religion: Cultures and Their Beliefs in Worlwide Context* adlı çalışma din arkeolojisinin mahiyeti açısından büyük önem arz etmektedir. Yazarın Din Arkeolojisi ismiyle verdiği dersler çerçevesinde şekillenen eser özellikle bir ders kitabı olarak düşünüldüğünde önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Eser altı bölüm ve on sekiz ana başlıktan oluşmaktadır. Birinci bölümü metod, teori ve din çalışmalarına ayıran yazar, neden din arkeolojisi sorusuna cevap arar. Steadman'a göre din arkeolojisini önemli kılan temel neden, postsüreçsel arkeoloji ile beraber yorumun öne çıkması ve kazılar sonucunda ortaya çıkarılan materyalde açıkça görüldüğü üzere, gündelik hayat ile din/inanç arasındaki ilişkinin oldukça güçlü olmasıdır. Kuşkusuz bu bakış açısı günümüz dünyasını anlamak noktasında da önemli ipuçları vermektedir. Bölümün devamında din antropolojisi bağlamında geçmişten günümüze din tanımlamaları üzerinde duran yazar, yaklaşımlar üzerinden dine yüklenen anlamdaki değişimi gözler önüne sermektedir. Özellikle 19. Yüzyılda fiziksel evrimin yanında kültürel evrimi savunan antropologların din tanımlarından ve dine köken bulma arayışlarından söz etmektedir. Sonrasında ise yazar, dine yönelik psikolojik yaklaşımları, kültürel rölativizmi öne süren görüşleri, yapısalcı yönelimleri ve çağdaş din antropologlarının öne sürdüğü bilişsel din yaklaşımları ve ritüel kavramları üzerinde durarak okuyucuyu sosyal bilimlerin dine olan yaklaşımları hakkında bilgilendirmektedir. Birinci bölümün sonunda din

* Arş. Gör., Mardin Artuklu Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi

1 Amerika Birleşik Devletleri'nde ders veren Steadman, Yakındoğu arkeolojisi ile ilgili çalışmalarının yanında Yozgat il sınırları içerisinde bulunan Çadır Höyük kazılarını da yönetmektedir.

arkeolojisi açısından son derece önemli olan kozmoloji, mit, ritüel, doğa-üstü güçler ve dini pratikler hakkında genel bilgiler veren yazar, din arkeolojisinin teori ve yöntemi ile ilgili tartışmalara da değinmektedir. Metodolojiye ayrılan birinci bölümün sonunda Steadman, elde edilen arkeolojik kayıtlar üzerinden geçmiş kültürlerin inançlarını yorumlamanın imkânını ve sınırlılıklarını tartışmaktadır. Böylece yazar, okuyucuya arkeolojik verilerden hareketle, geçmiş toplumların inançlarını yorumlarken bütüncül bir bakış açısı kazandırmayı hedeflemektedir (s. 52).

Kültürde Dinin Ortaya Çıkışı başlığını taşıyan ikinci bölümde yazar, ilk olarak Şamanizmi konu edinmektedir. Müellife göre geçmişte yaşamış olan insanların inanç dünyasını anlamak için Şamanizmi anlamak son derece önemlidir. Steadman, Şaman'ın doğası, kimliği, eskime anında kullandığı aletleri, toplumdaki rolü ve özellikle taşlar üzerinde resmedilen şaman tasvirlerini inceleyerek erken dönem inançları hakkında bir zemin oluşturmaya çalışmaktadır. Evrimci bakış açısının etkisiyle Steadman, ilk olarak Homo Erectus, Neandertal ve devamında insanları yani Homo Sapiensleri inanç ve ritüel boyutuyla incelemektedir. Ona göre Neandertallerle ilgili özellikle Fransa, Irak, İsrail ve Rusya'da bulunan kalıntılar ve mağara resimleri, bu dönemde inanç ve ritüelin güçlü bir şekilde varlığını hissettirdiğini ortaya koymaktadır (s.73). Yazar, Neandertallerde ölü kültürleri, atalar kültü ve totem inancına dair oldukça güçlü kanıtların bulunduğunu öne sürmektedir. Bölümün sonunda ise müellif, ilk insanlara dair önemli kalıntıların keşfedildiği Afrika ve Avustralya'da bulunan arkeolojik verilere odaklanmakta ve özellikle buradaki mağaralarda bulunan resim ve tasvirlerle ifadesini bulan ritüellere yönelik yorumlara yer vermektedir.

Amerika kıtasında bulunan dinlere ayrılan üçüncü bölümde, Kuzey Amerika'da Ohio bölgesinde bulunan Adena ve Hopewell kültürlerine dair inançları hakkında bilgiler (s. 112) verilmektedir. Sonrasında ise Mississippi nehri civarındaki kültürler incelenmekte ve Kolomb öncesi Amerika'da bulunan en büyük ritüel alanlarından olan Monks höyüğü hakkında bilgiler aktarılmaktadır (s. 119). Yazar bölümün devamında Amerika'nın güneybatısında bulunan ve Unesco Dünya Mirası Listesinde yer alan Pueblo insanların yaşadığı Chaco kültürünü ve dinini incelemektedir. Ardından Amerika kıtasında bulunan en önemli medeniyetlerden biri olan Aztekleri ve onların inanç dünyalarını mercek altına almaktadır. Mezoamerika olarak adlandırılan ve Meksika'nın ortalarından Guatemala, El Salvador, Honduras ve Nikaragua'yı kapsayan bölgede etkin olan Aztekler oldukça zengin bir mitolojiye ve inanç dünyasına sahiptirler. Kendi dönemi açısından oldukça kalabalık bir nüfusa sahip olan ve bir imparatorluk izlenimi veren Azteklerin inançlarında da bu çeşitliliği görmek mümkündür. Politeist bir karaktere sahip olan Aztek dini sahip olduğu tapınakları ve dini takvim sistemiyle oldukça dikkat çekicidir (s. 142). Yazar bölümün sonunda önemli medeniyetlerden biri olan Maya kültürünü ve inancıyla

beraber Güney Amerika'daki dinleri arkeolojik bulgulardan hareketle ele alarak bölümü sonlandırmaktadır.

Avrupa'daki Dinler başlığını taşıyan dördüncü bölümde yazar, Üst Paleolitik dönemde Fransa'da bulunan Lascaux mağarasında sanatsal betimlemelere ve Avrupa'nın çeşitli kentlerinde bulunan kadın tasvirlerine temasla bunların doğurganlık ve bereket kavramlarıyla ve ritüellerle olan ilişkisine değinmektedir (s. 182). Devamında Megalit olarak adlandırılan ve devasa kayalarla inşa edilen yapılardan söz eden yazar, Stonehenge üzerinde durmakta ve bu yapıların kimler tarafından ve ne amaçla inşa edildiklerine dair bilgiler vermektedir.

Güney ve Güneydoğu Asya dinlerine ayrılan beşinci bölümde, ilk olarak Hint medeniyetinin temelini oluşturan ve İndus Vadisi'nin eski kültürlerini ifade etmek için kullanılan Harrapa medeniyetinden söz etmektedir. 1920'li yıllardan itibaren yapılan kazılarla Ravi nehri üzerinde kurulduğu anlaşılan bu medeniyetin MÖ 2600-1800 yılları arasında yaşadığı ancak günümüz Hint dinleri ve kültürü üzerinde son derece etkili olduğu anlaşılmaktadır. Pakistan Devleti sınırları içerisinde bulunan Mohenjo Daro'da bulunan Büyük Banyo/Hamam olarak adlandırılan yapının ritüel amaçlı olarak kullanıldığı düşünülmektedir (s. 211). Bölümün devamında yazar, Güneydoğu Asya'da Hinduizm'in ortaya çıkışını, bir tepki olarak Budizm'in tarih sahnesine çıkışını ve Khmer İmparatorluğu'nu ve inançlarını arkeolojik verilerle ele almaktadır.

Kitabın son bölümü olan altıncı bölüm *Afrika ve Ortadoğu'da Dinler* başlığını taşımaktadır. Burada ilk olarak Antik Mısır inançlarını irdeleyen yazar Mısır tapınaklarını ve özellikle piramitleri geniş bir şekilde işlemektedir. Devamında Büyük Zimbabve Krallığı (MS 1220-1450)'nı ve inançlarını incelemektedir. Steadman'a göre, Büyük Zimbabve Krallığı'nın inançlarının temelinde Atalar kültü ve doğaüstü güçlerin egemenliği bulunmaktadır (s. 263). Antik Mezopotamya ve Sümer dinlerini inceleyen yazar, Sümer ve Akad inançlarını hem arkeolojik verilerle ve hem de ilk yazılı kayıtlarla ortaya koymaktadır. Müellif, Doğu Akdeniz dinleri ve Yahudiliğin neşvünema bulduğu kültür havzasındaki inançlarından sonra sırasıyla Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam hakkında oldukça kısa ve yüzeysel bilgiler vermektedir.

Steadman'ın bu eseri daha çok ders kitabı görünümü verse de alana ilgi duyan her okuyucuya hitap edecek şekilde kaleme alınmıştır. Eserin çizim, resim ve haritalarla desteklenmesi ve ayrıca her başlığın sonunda faydalı olabilecek ileri okumalara yer vermesi son derece isabetlidir. Bu çalışma kuşkusuz çok önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Eser din, ritüel ve inanç dünyası ile ilgili arkeolojik verileri coğrafik bir tasnif üzerinden sırasıyla Amerika, Avrupa, Güney Asya, Afrika ve Ortadoğu coğrafyası üzerinden ele almaktadır.

Ancak eserin birçok avantajının yanında bazı eksiklikler de taşıdığı görülmektedir. Her şeyden önce bu çalışma, özellikle Neolitik dönem din tarihi açısından oldukça önemli olan Göbekli Tepe hakkında herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. Kitabın bazı bölümlerinde detaya varan bilgilerin paylaşılmasına karşın insanlık tarihi açısından oldukça önem arz eden Ortadoğu gelenekleri hakkında yeteri kadar verilmemektedir. Sadece Antik Mısır, Sümer ve Akad ile ilgili yüzeysel bilgiler ile yetinilmektedir. Oysa arkeologlar tarafından Bereketli Hilal olarak adlandırılan bölgede ve Anadolu coğrafyasında din arkeolojisi açısından son derece önemli olan veriler mevcuttur. Kuşkusuz mütevazı bir eserde din arkeolojisini tüm boyutlarıyla ortaya koymak mümkün değildir. Ancak dünya tarihini şekillendiren paradigmayı yanlışlayarak kadim insanı anlamamıza önemli bir katkı sağlayan ve Göbekli Tepe gibi önemli bir konunun kitapta yer almaması önemli bir eksiklik olarak karşımızda durmaktadır.

Diğer yandan Din Arkeolojisi isimli bir eserin yaşayan dünya dinlerine daha çok yer vermesi beklenirdi. Ancak bununla ilgili ayrılan bölümün oldukça yetersiz olduğu görülmektedir. Özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam ile ilgili bilgilerin yetersizliği çok açık bir şekilde kendisini göstermektedir. Sonuç itibariyle eser bir takım eksikliklere rağmen bir ders kitabı olma özelliğini korumaktadır. Amerika ve Avrupa'daki birçok üniversitede okutulmaktadır. Mevcut örneklerinden hareketle özellikle arkeoloji, antropoloji ve dinler tarihi derslerinde kullanılmak üzere ülkemizde bu alanda eserlerin yazılması büyük önem arz etmektedir.